

УДК 341.0

О. В. Задорожній

ПОНЯТТЯ ТА НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Принцип (від лат. «*principium*» – початок, основа) – вихідне положення, керівна ідея, головне правило поведінки, діяльності. У найзагальнішому значенні під принципами розуміють базові положення системи, теорії, вчення, науки, світогляду [1]. Вони є основними характеристиками будь-якої складноорганізованої системи, відображають її призначення, являють собою компоненти, під час порушення яких ефективного функціонування системи неможливе [2, с. 3]. Крім того, принципи забезпечують її стійкість, прогнозованість і поступальність розвитку [1]. Викликані агресією Російської Федерації проти України в 2014–2015 рр. дискусії щодо кризового стану сучасної системи міжнародного права зумовлюють необхідність звернення до аналізу основних нормативних засад та умов функціонування сучасної системи світового правопорядку. Ключову роль у цій системі відіграють основні принципи міжнародного права, а відтак звернення до аналізу їх поняття та нормативних вимог є актуальним під час пошуку відповіді на питання не тільки щодо притягнення держави-агресора до відповідальності, а й прогнозу стосовно подальшого розвитку системи міжнародних відносин і міжнародного права зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право як складна система регулювання суспільних відносин також засноване на принципах. П. Рабінович вказує, що принципи права є керівними засадами (ідеями), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини й суспільства та визначають зміст і спрямованість правового регулювання [3, с. 102]. В. Лазарєв [4, с. 218] погоджується з визначенням Р. Давіда, згідно з яким загальні начала права відображають його підпорядкування справедливості в тому вигляді, у якому вона розуміється в певну епоху [5, с. 145, 329]. Р. Іванов вважає, що принципами права є закріплені в різних його джерелах або виражені в усталеній юридичній практиці загальноновизнані основоположні ідеї, які адекватно відображають рівень пізнання загальносоціальних і специфічних закономірностей права, призначені для створення внутрішньо узгодженої й ефективної системи юридичних норм, а також для безпосереднього регулювання суспільних відносин в умовах наявності протиріччя і суперечностей у системі права [6, с. 118].

С. Погребняк вказує, що під принципами права треба розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим вираженням найважливіших сутнісних рис і цінностей, притаманних цій системі, та визначають її характер і напрями розвитку [7, с. 37]. При цьому принципи можуть використовуватися у двох значеннях: і як зміст права, і як його форма (джерело) [8, с. 96–97]. О. Старчук називає такі ознаки принципів права: системність, взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметна визначеність, загальнозначущість і регулятивність

[9, с. 42]. Ознаки принципів, відображені у визначеннях, можуть бути різними, проте загальна спрямованість їхнього змісту в цілому ідентична.

До принципів міжнародного права зазвичай відносять, по-перше, основні принципи загального міжнародного права, що визначають засади відносин між усіма державами; по-друге, спеціальні принципи інститутів і галузей, які визначають форми взаємодії держав у певних об'єктних сферах (принципи міжнародного морського права, міжнародного права захисту прав людини, міжнародного екологічного права тощо); по-третє, загальні та спеціальні принципи, що регулюють відносини між певними групами держав (регіональні принципи).

Звертаючись до основних принципів міжнародного права, зауважимо, що, як зазначалося, радянські науковці та представники доктрини пострадянських держав переважно зверталися (звертаються) до цих принципів як до систем, інші ж під час виявлення значення основних принципів (зокрема, А. Кассезе вказував на «універсальну важливість» [10, с. 54–55] принципів, закріплених у Статуті ООН, як вищих правових стандартів, «конституційних засад» світового співтовариства, базових настанов для всіх суб'єктів міжнародного права [11, с. 47]; Г. Шверценбергер, надаючи, щоправда, інший перелік принципів, вважав їх нормативним вираженням спільних вищих цінностей людства [12, с. 195]; К. Томушат розглядає основні принципи як системоутворюючі елементи міжнародного правового порядку [13, с. 240]) досліджують їх переважно в контексті предмета регулювання (наприклад, роботи Б. Бромса [14], Дж. Рехмана [15], Р. Вінсента [16], Ю. Відмара [17] та багатьох інших).

Мета статті. Виходячи з попереднього аналізу досліджень теоретиків права й міжнародного права, метою статті є визначення терміна основних принципів міжнародного права, а також аналіз змісту нормативних вимог основних принципів міжнародного права як основи сучасного міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. У найбільш загальному розумінні основні принципи міжнародного права являють собою фундаментальні міжнародно-правові норми, які регламентують відносини суб'єктів передусім щодо найбільш важливих аспектів міжнародної взаємодії, проте поширюються на всі аспекти. В. Буткевич визначає їх як систему основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами та є критерієм правомірності міжнародних правотворчого й правозастосовчого процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм [18, с. 196]. Л. Тимченко вказує: «Основні принципи міжнародного права – це загальновизнані норми вищого порядку, що утворюють фундамент міжнародного права й покликані забезпечити стабільне й ефективне функціонування міжнародної системи» [19, с. 30].

І. Лукашук вважав основні принципи міжнародного права його найбільш загальними нормами, що визначають головний зміст і характерні риси міжнародного права, мають найвищий політичний, моральний і юридичний авторитет [20, с. 276]. О. Тіунов визначив їх як загальновизнані норми міжнародного права, які мають найважливіше значення для забезпечення нормального функціонування міждержавної системи й, відповідно, для вирішення міжнародних проблем [21, с. 114]. На думку Е. Пушміна, «основні принципи як об'єктивно зумовлені за-

кономірності розвитку міжнародних відносин, найважливіші властивості міжнародного права, що відображають його сутність і визначають зміст міжнародно-правових норм та інститутів, закріплені в системі міжнародного права, яка історично склалася, як норми найзагальнішого, універсального характеру, що мають основоположне значення, норми імперативні, які в силу цього є найважливішим критерієм міжнародної законності» [22, с. 8].

За визначенням М. Ушакова, основні принципи – це система вихідних і взаємопов'язаних норм загального міжнародного права, що регулюють в узагальненому вигляді поведінку держав та інших суб'єктів міжнародного права в усіх сферах міжнародних відносин, мають імперативний характер (відповідно, є критерієм дійсності інших міжнародно-правових норм) і визначають у концентрованому вигляді основний зміст і цілеспрямованість міжнародного права [23, с. 62].

М. Баймуратов вказує: «Основні принципи міжнародного публічного права – це керівні правила поведінки його суб'єктів, що виникають як результат суспільної практики; юридично закріплені начала міжнародного публічного права. Вони являють собою найбільше загальне вираження та практику поведінки, яка встановилася, і взаємодії суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені в межах міжнародних відносин [24, с. 46]. В. Лисик надає таке визначення поняття основних принципів: «...це найбільш загальні, основоположні й імперативні норми міжнародного права, які містять зобов'язання *erga omnes*, мають універсальну сферу дії й комплексний характер» [25, с. 59].

М. Філімонова вважає: «Основний принцип міжнародного права – це основоположна імперативна й універсальна норма міжнародного права, що відповідає основним закономірностям розвитку співтовариства держав, тому захищається найбільш жорсткими заходами примусу» [26, с. 81]. В. Толстих вказує, що принципи міжнародного права виражають основні правові й політичні цінності міжнародного правопорядку, їх дотримання є необхідною умовою міжнародного співробітництва в будь-якій сфері [27, с. 126].

З наведених визначень очевидним є розуміння сутності основних принципів як принципів загального міжнародного права, що є фундаментом усієї системи міжнародного права, зокрема його галузей та інститутів (яким притаманні також свої спеціальні принципи); мають пріоритет над іншими нормами та є критерієм їхньої дійсності; визначають зміст, спрямованість міжнародного права, напрями його розвитку.

Зазначимо, що не можна плутати принципи міжнародного права й загальні принципи права, про які як про джерела міжнародного права йдеться в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй [28, с. 27]. Так, М. Антонович визначає, що загальні принципи права – це ті основні принципи, які є спільними для внутрішньодержавних правових систем, використовуються для заповнення прогалін у міжнародній правовій системі та у випадку колізій [29, с. 49]. Загальні принципи є спільними правовими поняттями, логічними правилами, технічними принципами, які використовуються під час тлумачення й застосування права, як міжнародного, так і внутрішньодержавного. До таких відносяться, по-перше, узагальнені принципи (принципи справедливості, добросовісності); по-друге, прин-

ципи прикладного, технічного характеру, наприклад *lex posterior derogat priori* («наступний закон (договір) скасовує попередній»), рішення, винесене щодо спору між суб'єктами, не стосується суб'єктів, які не є учасниками спору, *lex specialis derogat generali* («спеціальний закон (договір) скасовує (витісняє) загальний»), *lex retro non agit* («закон (договір) не має зворотної сили») тощо [30, с. 12]. Загальні принципи права формуються на основі функціонування правових систем як закономірності, результат такого функціонування; головним їхнім спрямуванням є регулювання неузгодженостей у системі. Ці принципи, незважаючи на те, що є правовими положеннями, за своєю сутністю не є нормами права. Вони можуть застосовуватися в міжнародному праві лише за згодою держав або міждержавних організацій, проте це відбувається дуже рідко [18, с. 125, 127].

Історія становлення основних принципів міжнародного права різниться, проте фундаментом міжнародних відносин вони стали переважно після завершення Другої світової війни. І. Лукашук зазначав: «Війна показала, наскільки серйозною небезпекою загрожує людству чинна світова система. Тому союзники приділили найбільшу увагу створенню інститутів, здатних змінити ситуацію. Найважливіше значення мало створення всесвітньої організації безпеки й підвищення ролі міжнародного права. Була заснована Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), статут якої розглядається як своєрідна конституція світової спільноти. Уперше в історії статут закріпив основні цілі та принципи зовнішньої політики й міжнародного права. Серед них особливе місце займає мета «позбавлення прийдешніх поколінь лих війни», а також принцип незастосування сили [20, с. 3].

У 1970 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно зі Статутом ООН [31]. Декларація є найважливішим актом, яким відповідно до подальшого процесу розвитку міжнародного права вдосконалено, розширено й уточнено зміст його основних принципів [32, с. 29]. С. Саяпін цілком слушно характеризує Декларацію 1970 р. як загальновизнане головне джерело міжнародного права, що кодифікує його принципи [33, с. 49–50]. Як вказано в самому документі й неодноразово підкреслювалося представниками доктрини міжнародного права, ця кодифікація спрямована на реалізацію цілей ООН для забезпечення їх ефективнішого застосування в межах міжнародного співтовариства [34].

Суттєве значення для загального розвитку системи основних принципів мав ухвалений у 1975 р. Гельсінський заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ, з 1994 р. – ОБСЄ) – установчий акт цієї організації, що нині нараховує 57 держав-членів у Європі, Центральній Азії й Північній Америці, включаючи Україну та Російську Федерацію [35], і насамперед його складова – Декларація принципів, якими держави-учасники будуть керуватися у взаємних відносинах, тобто так званий «гельсінський декалог» [36, с. 143]. Декларацією виокремлено три принципи, які не було закріплено як самостійні вказаними актами ООН, а також зроблено внесок у розвиток і тлумачення нормативного змісту інших. Держави регіону у своїх міжнародних договорах постійно закріплюють юридичні зобов'язання дотримуватись у своїх відносинах принципів Гельсінського акта шляхом як вказівки на нього безпосередньо (наприклад, в Угоді про створення Співдруж-

ності Незалежних Держав 1991 р.), так і через посилання на конкретні принципи (наприклад, у Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р.).

Крім вказаних трьох основних принципів, нормативний зміст інших розкрито також у низці інших міжнародно-правових актів. Принципи продовжують розвиватися, сприяють розвитку міжнародного права, системи міжнародних відносин, механізмів регламентації суспільних відносин у державах.

До міжнародних договорів, положення яких містять юридичні зобов'язання держав дотримуватись основних принципів, відносяться з-поміж багатьох інших установчі договори (статути) регіональних міжнародних організацій: Статут Організації американських держав 1948 р., Статут Ради Європи 1949 р., Пакт Ліги арабських держав 1945 р. із подальшими змінами, Хартія африканської єдності 1963 р. та Установчий акт Африканського союзу 2000 р., Статут Організації «Ісламська Конференція» 1972 р. і новий Статут 2008 р., Статут Асоціації регіонального співробітництва країн Південної Азії 1985 р., Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії 1976 р., Статут Асоціації держав Південно-Східної Азії 2007 р., Угода про створення Співдружності Незалежних Держав 1991 р. та Статут СНД 1993 р.

До основних принципів міжнародного права наразі належать десять: принцип незастосування сили та погрози силою; територіальної цілісності; непорушності кордонів; рівноправності й самовизначення народів; мирного розв'язання спорів; поваги прав та основних свобод людини; добросовісного виконання міжнародних зобов'язань; суверенної рівності держав; невтручання у внутрішні справи й принцип співробітництва. Сім із них безпосередньо передбачені Статутом ООН та Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р., три (територіальної цілісності, непорушності кордонів і поваги прав людини й основних свобод), як зазначалося, закріплені як основні принципи Заключним актом НБСЄ.

Зміст основних принципів у найбільш загальному розумінні полягає в такому. *Принцип незастосування сили чи погрози силою* вперше було закріплено як універсальний у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, згідно з яким «усі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй» [28, с. 3]. Згодом він був конкретизований у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [31], Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» 1974 р. [37], Заключному акті НБСЄ 1975 р. [38], Декларації про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1987 р. [39] тощо. Зрозуміло, що дія цього принципу, як і інших універсальних основних принципів, поширюється на всі держави світу, незалежно від членства в ООН.

Принцип територіальної цілісності зобов'язує утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності держав; не перетворювати територію жодної іншої держави на об'єкт окупації чи привласнення прямо або опосередковано в порушення міжнародного права, а також утримуватися він будь-

яких інших дій проти територіальної цілісності держави; не сприяти, не потурати, не визнавати правомірність таких дій. Поряд із нормами основних актів щодо принципів міжнародного права зміст принципу територіальної цілісності відображено в положеннях Декларації Генеральної Асамблеї ООН про право на розвиток 1986 р. [40], Віденській декларації Всесвітньої конференції ООН із прав людини 1993 р. [41], Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Підтримання міжнародної безпеки – попередження насильницького розчленування держав» 1999 р. [42], Декларації тисячоліття ООН 2000 р. [43], Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 р. [44], Глобальної контртерористичної стратегії Організації Об'єднаних Націй 2006 р. [45] тощо.

Принцип територіальної цілісності доповнюється *принципом непорушності кордонів*. У Заключному акті НБСЄ 1975 р. держави-учасниці визнали, що вони «розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, а тому будуть утримуватися нині й у майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони» [38]. Держави зобов'язані утримуватися від погрози силою або її застосування з метою порушення не тільки кордонів, а й демаркаційних ліній, а також від будь-яких інших дій, що становлять загрозу непорушності кордонів іншої держави [38, с. 8]. Цей принцип утвердився як імперативний у європейському регіоні, що насамперед пов'язано із загальним усвідомленням історично обумовленої небезпеки зазіхання на міждержавні кордони в Європі не лише для регіону, а й для людства загалом; про це свідчать, зокрема, приклади обох світових війн. Саме таке розуміння значення принципу було продемонстровано неодноразово. Зовсім не випадково світові лідери постійно звертаються до необхідності дотримання принципу непорушності кордонів у зв'язку з конфліктом між Росією й Україною.

Юридично існування *принципу рівноправності й самовизначення народів* походить зі змісту Статуту ООН (ст. 55) [28, с. 11], Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (ст. 1) [46], Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1996 р. (ст. 1) [47], низки інших міжнародно-правових актів. Відповідно до ключового положення Заключного акта НБСЄ 1975 р. стосовно цього принципу «всі народи мають право в умовах свободи визначати свій внутрішній і зовнішній політичний статус без втручання ззовні та здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток» [28, с. 10]. Організація Об'єднаних Націй (зокрема, у Декларації тисячоліття ООН 2000 р.) розуміє цей принцип як право «на самовизначення народів, які залишаються під колоніальним пануванням та іноземною окупацією» [43]. Поза цим контекстом наразі визнаною є концепція так званого внутрішнього самовизначення, що передбачає реалізацію народом своїх прав у межах існуючих держав [48, с. 273]. Ця постає зі змісту положень Висновку № 2 Арбітражної комісії Європейської конференції щодо Югославії у зв'язку із сербським населенням Боснії та Герцеговини 1992 р. [49, с. 120], ухваленій під егідою Ради Європи Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 р. [50], Декларації ООН про права корінних народів 2007 р. [51] та інших міжнародно-правових актів.

Принцип мирного розв'язання спорів закріплено Статутом ООН (п. 3 ст. 2) та іншими міжнародними актами. Йому присвячено низку резолюцій Генеральної

Асамблеї ООН. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. містить таке загальне формулювання принципу: «Кожна держава розв'язує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість» [31]. Сторони не вправі відмовитися від мирного врегулювання, проте вони мають право на вільний вибір засобів розв'язання спору [52, с. 10].

Важливу роль у тлумаченні змісту та в розвитку цього принципу відіграли такі документи: Манільська декларація про мирне розв'язання міжнародних спорів 1982 р. [53, с. 32–33], Декларація ООН про запобігання та усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру й безпеці 1988 р. [54], Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Принципи й установки для ведення переговорів» 1998 р. [55]. Положення про зобов'язання й порядок мирного розв'язання спорів між сторонами закріплені в багатьох міжнародних договорах універсального, регіонального та локального характеру, установчих актах універсальних і регіональних міжнародних організацій, а також договорах, ухвалених у межах цих організацій.

Однією з провідних тенденцій сучасного міжнародного права є зростання значення *принципу поваги прав людини*. Заохочення поваги до прав людини – одна з головних цілей ООН і регіональних організацій. Пріоритет цих прав став загальним принципом і міжнародного права, і конституційного права держав. Відповідно до Статуту ООН у межах Організації Об'єднаних Націй було прийнято низку універсальних конвенцій із прав людини: Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [46] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. [47], Конвенцію про статус біженців 1951 р. [56], Конвенцію про права дитини 1989 р. [57], Конвенцію ООН про права інвалідів 2006 р. [58], Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання 1984 р. [59], Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. [60], Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. тощо [61].

Чимало конвенцій про права людини прийнято також на регіональному рівні, особливо в межах Ради Європи. Сформувалася повноцінна галузь міжнародного права, а саме міжнародне право прав людини, в основу якої покладено відповідний принцип. Як окремий принцип міжнародного права, закріплений Заключним актом НБСЄ 1975 р. [15, с. 264], нині він є універсальним, загальновизнаним, наділеним юридичною силою на рівні *jus cogens*.

Принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом виник раніше, ніж усі інші основні принципи, як часто вказують, «одночасно з міжнародним правом». Він був відомий як принцип «договори повинні виконуватися» (*pacta sunt servanda*), без якого саме існування міжнародного права було б неможливим, оскільки *pacta sunt servanda* – джерело юридичної сили цього права. Положенням п. 2 ст. 2 Статуту ООН принцип сформульовано таким чином: «Усі члени Організації Об'єднаних Націй добросовісно виконують взяті на себе згідно із цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм права й переваги, які постають із належності до складу членів ООН» [62, с. 10]. Важливу роль у тлумаченні нормативного змісту принципу відіграють положення Віденських конвенцій про право

міжнародних договорів 1969 р. [63] та 1986 р. [64, с. 15]. Положення щодо відданості держав своїм міжнародним зобов'язанням у тому чи іншому вигляді закріплено фактично в усіх конституціях; у законодавстві міститься механізм реалізації цього принципу міжнародного права.

Принцип суверенної рівності держав лежить в основі рис міжнародного права, які визначаються насамперед тим, що його суб'єктами є рівносуверенні держави (*jus inter pares* – право рівних). Основний зміст принципу (згідно з п. 1 ст. 2 Статуту ООН, Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р. [31], п. 1 Декларації принципів Гельсінського заключного акта НБСЄ 1975 р.) [38, с. 3] полягає в тому, що держави зобов'язані поважати всі права, властиві суверенітету інших, і не вчиняти жодних дій проти їхньої правосуб'єктності. Це стосується також невід'ємного права держав визначати та проводити на власний розсуд свої міжнародні відносини відповідно до міжнародного права [65, с. 747–748]. Принцип суверенної рівності закріплено як основоположний у статутах міжнародних організацій системи ООН і більшості регіональних статутів, відображено в багатосторонніх і двосторонніх міждержавних договорах.

Водночас необхідно усвідомлювати, що суверенна влада держави обмежена владою інших держав, тому очевидною є неспроможність концепції абсолютного суверенітету. Як зазначав Г. Кельзен, держави, що мають обов'язки з міжнародного права, уже в силу цього не є суверенними [66]. Крім того, не можна спрощувати проблему рівності, оскільки зумовлена об'єктивними чинниками фактична нерівність держав лише підкреслює значення їхньої юридичної рівності [67, с. 105].

Принцип невтручання в Статуті Організації Об'єднаних Націй (п. 7 ст. 2) сформульовано як заборону втручання «в справи, які входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави» [68, с. 135]. Надалі зміст цього принципу розвинуто Декларацією ООН про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, захист їхньої незалежності й суверенітету 1965 р. [69], Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р. [31], Декларацією про недопустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р. [70], Заключним актом НБСЄ 1975 р. [38, с. 4], резолюціями Ради Безпеки ООН, зокрема Резолюцією про загрози міжнародному миру й безпеці, спричинені терористичними актами, від 28 вересня 2001 р. № 1373 [71] тощо.

Відповідно до вказаного основного принципу суб'єкти міжнародного права зобов'язані утримуватися від безпосереднього або опосередкованого втручання в справи, що входять до компетенції держави, під час реалізації нею як внутрішніх, так і зовнішніх функцій. Підкреслюючи значення принципу невтручання, необхідно відзначити, що він не може служити «щитом» для урядів, які порушують зобов'язання з міжнародного права діями, вчиненими в межах власної території. Важливим є й загальне визнання того, що певні питання, насамперед пов'язані із захистом прав людини, не вважаються суто внутрішньою справою держав.

Принцип співробітництва держав, відображений у Статуті ООН (преамбула, п. 3 ст. 1, ст. 55), зобов'язує держави-члени «вести міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру» [72, с. 91]. У Декларації про принципи міжнародного

права 1970 р. визначено, що держави мають співпрацювати одна з одною незалежно від відмінностей їхніх політичних, економічних і соціальних систем [31]. Цей принцип є функціональним: жодна держава не може існувати без міжнародного співробітництва, тому це єдиний спосіб реалізації її інтересів. Міжнародні договори містять юридичні зобов'язання держав співпрацювати одна з одною в тій чи іншій сфері (сферах): щодо нерозповсюдження ядерної зброї [73], у боротьбі проти тероризму [74], проти транснаціональної організованої злочинності [75], в охороні довкілля [76; 77] тощо. Водночас принцип співробітництва значною мірою є формою реалізації всіх інших міжнародно-правових принципів, що повинні застосовуватися відповідно до його приписів.

Зазначене стосується найбільш загального змісту основних принципів міжнародного права, їхня сутність є набагато ширшою, багатогранною. Нині зміст принципів продовжує розкриватися шляхом конкретизації нормотворчості та розвиватися надалі з урахуванням потреб світової спільноти в умовах інтенсифікації міжнародної взаємодії. При цьому зміст кожного принципу розвивається з і зміною інших [20, с. 277]. Варто підкреслити, що всі принципи міжнародного права є певною мірою взаємопов'язаними; кожен принцип повинен розглядатися, тлумачитися й застосовуватися в контексті інших, про що прямо вказано в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [31] та інших міжнародно-правових актах. Так, Л. Тимченко вказує на неприпустимість виривання із загального контексту будь-якого з основних принципів міжнародного права й зведення його в абсолют на шкоду іншим. Водночас він зазначає про певну ціннісну (не формально-юридичну) ієрархію, за якої центральне місце в системі займає принцип незастосування сили або погрози силою [19, с. 31].

Можна погодитися з тезою стосовно того, що взаємопов'язаність принципів проявляється також у тому, що права й обов'язки, передбачені ними, сформульовані таким чином, що як мінімум у двох основних принципах знаходимо формулювання одного спільного правила поведінки. Отже, принципи є органічно пов'язаними в єдине ціле, у систему. І тому фактично неможливо порушити тільки один окремо взятий принцип міжнародного права. Як правило, порушується вся система основних принципів. У свою чергу порушення конкретного принципу є тільки «вхідним каналом» неправомірної поведінки (дії або утримання від дії) у систему основних принципів [18, с. 207].

Висновки. Основні принципи являють собою «десять заповідей міжнародного права», ключових для цієї системи, без яких саме її існування не можливе. Це почасти зумовлює також їхнє значення для стійкості системи міжнародних відносин. Вона, як і сучасний світовий порядок, заснована на співпраці держав в умовах миру та може зберігатися лише за загального визнання та повазі цих принципів. Визнання міжнародним співтовариством загрози основним міжнародно-правовим принципам у зв'язку з агресивною війною Російської Федерації проти України демонструється протягом 2014–2015 рр. шляхом включення відповідних положень до актів універсальних і регіональних міжнародних організацій, Європейського Союзу, держав і груп держав, заяв світових лідерів.

Це значною мірою пов'язано з важливою тенденцією, зумовленою низкою чинників, притаманних сучасним процесам розвитку світової спільноти (глобалізація,

інтенсифікація всього спектру міжнародних відносин, розвиток озброєнь, удосконалення методів діяльності транскордонних злочинних угруповань, міжнародного тероризму): грубі порушення комплексу основних принципів, передусім тих, які прямо стосуються підтримання міжнародного миру, стають небезпечними для світового співтовариства загалом, а не лише для відповідного регіону.

Важливим під час аналізу подій, пов'язаних з агресивною війною Російської Федерації проти України, у контексті основних принципів міжнародного права є врахування наявності юридичних зобов'язань Російської Федерації безпосередньо перед нашою державою поважати ці принципи у відносинах із нею, закріплених у багатьох чинних багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорах, а також розгляд конкретного змісту цих зобов'язань.

Література

1. Оксютчик Н. Понятие принципов международного частного права / Н. Оксютчик // Журнал международного права и международных отношений. – 2012. – № 1. – С. 12–16.
2. Guido A. General Principles of Law / A. Guido // Annual Survey of International & Comparative Law. – 1994. – Vol. 1. – Iss. 1. – P. 1–37.
3. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави : [навчальний посібник] / П. Рабінович. – вид. 9-е. – Х. : Консум, 2007. – 192 с.
4. Лазарев В. Теория государства и права : [учебник] / В. Лазарев, С. Липень. – 2-е изд. – М. : Спарк, 2000. – 511 с.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности = Les grands systemes de droit contemporains / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. Туманова. – М. : Международные отношения, 1998. – 400 с.
6. Иванов Р. О понятии принципов права / Р. Иванов // Вестник Омского университета. – 1996. – Вып. 2. – С. 115–118.
7. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : [монографія] / С. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
8. Погребняк С. Значення основоположних принципів права для формування і розвитку правової державності / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 3(54). – С. 91–97.
9. Старчук О. Щодо поняття принципів права / О. Старчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 40–43.
10. Change and Stability in International Law-Making / ed. by A. Cassese and J. Weiler ; European University Institute. – Berlin ; New York : Gruyter, 1988. – 214 p.
11. Cassese A. International Law / A. Cassese. – 2nd edition – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 558 p.
12. Scharzenberger G. Fundamental Principles of International Law / G. Scharzenberger // Recueil des cours, Collected Courses. – Brill ; Nijhoff, 1968. – Vol. 87. – P. 191–386.
13. Tomuschat Ch. Obligations Arising for States Without or Against their Will / Ch. Tomuschat // Recueil des cours, Collected Courses. – Brill ; Nijhoff, 1994. – Vol. 241. – P. 195–374.
14. Bross B. States / B. Bross // International Law: Achievements and Prospects / ed. by M. Bedjaoui. – Dordrecht ; Boston ; London : Martinus Nijhoff Publishers, 1991. – P. 41–66.
15. Rehman J. International Human Rights Law: a practical approach / J. Rehman. – 2 ed. – New York : Pearson Education, 2010. – 947 p.
16. Vincent R. Nonintervention and International Order / R. Vincent. – Princeton : Princeton University Press, 1974. – 457 p.
17. Vidmar J. Democratic Statehood in International Law: The Emergence of New States in Post-Cold War Practice / J. Vidmar. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 281 p.
18. Буткевич В. Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / [В. Буткевич, В. Мицик, О. Задорожній] ; за ред. В. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
19. Тимченко Л. Міжнародне право : [навчальний посібник] / Л. Тимченко. – К. : Університет «Україна», 2007. – 224 с.

20. Лукашук И. Международное право. Общая часть / И. Лукашук ; Ин-т государства и права. – изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
21. Международное право : [учебник] / А. Талалаев, Г. Тункин, Л. Шестаков и др. – М. : Юридическая литература, 1999. – 560 с.
22. Пушмин Э. Мирное разрешение международных споров (международно-правовые вопросы) / Э. Пушмин. – М. : Международные отношения, 1974. – 175 с.
23. Ушаков Н. Проблемы теории международного права / Н. Ушаков ; отв. ред. А. Иойрыш ; АН СССР. Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1988. – 191 с.
24. Баймуратов М. Міжнародне право : [підручник] / М. Баймуратов. – 3-е вид. – Х. : Одиссей, 2002. – 672 с.
25. Репецкий В. Міжнародне публічне право : [підручник] / [В. Репецкий, В. Лисик, М. Микіевич, А. Андрусевич, О. Буткевич] ; за ред. В. Репецкий ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2012. – 437 с.
26. Международное публичное право / отв. ред. К. Бекашев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 784 с.
27. Толстых В. Курс международного права : [учебник] / В. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 1056 с.
28. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. – San Francisco, 1945. – 55 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.
29. Антонович М. Міжнародне публічне право / М. Антонович. – К. : Видавничий дім «КМ Академія» ; Алеута, 2003. – 308 с.
30. Земскова П. Общие принципы права, признанные цивилизованными нациями, в международном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / П. Земскова ; Российский государственный гуманитарный университет. – М., 2010. – 26 с.
31. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations : Resolution 2625(XXV), adopted by the General Assembly on 24 October 1970 A/RES/25/2625 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>.
32. Sinclair I. The significance of Friendly Relations Declaration / I. Sinclair // The United Nations and the Principles of International Law: Essays in Memory of Michael Akehurst / ed. by V. Lowe, C. Warbrick. – London ; New York : Routledge, 2002. – P. 1–32.
33. Sayapin S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State / S. Sayapin. – Hague : T. M. C. Asser Press, 2014. – 334 p.
34. Houben P.-H. Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-Operation Among States / P.-H. Houben // American Journal of International Law. – 1967. – Vol. 61. – P. 703–736.
35. Participating States // OSCE official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/states>.
36. Ghebalı V.-Y. Inter-State and Intra-State Norms of Conduct for a New World Organisation Charter: A Preliminary Framework / V.-Y. Ghebalı // A New Charter for a Worldwide Organisation? / ed. by M. Bertrand, D. Warner. – Hague ; Boston : Kluwer Law International, 1997. – P. 141–149.
37. Definition of Aggression : Resolution 3314(XXIX) adopted by the UN General Assembly on 14 December 1974 A/RES/29/3314 // General Assembly. Twenty-ninth Session : Resolutions adopted on the reports of the Sixth Committee. – Geneva, 1974. – P. 142–144.
38. Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act 1975. – Helsinki, 1975. – 52 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>.
39. Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations on 18 November 1987 A/RES/42/22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/42/a42r022.htm>.
40. Declaration on the Right to Development on 4 December 1986 A/RES/41/128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm>.
41. Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>.

42. General Assembly Resolution 53/71 on 4 January 1999. Maintenance of international security – prevention of the violent disintegration of States A/RES/53/71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/760/09/PDF/N9976009.pdf?OpenElement>.
43. General Assembly Resolution 55/2 : United Nations Millennium Declaration on 18 September 2000 A/RES/55/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement>.
44. Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005 / World Summit Outcome 2005 A/RES/60/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement>.
45. Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006 / The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy A/RES/60/288 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/88/PDF/N0550488.pdf?OpenElement>.
46. International Covenant on Civil and Political Rights, adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966 // United Nations. Treaty Series. – 1976. – Vol. 999, 1-14668. – P. 171–346.
47. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted by the General Assembly of the United Nations on 16 December 1966 // United Nations. Treaty Series. – 1976. – Vol. 993, 1-14531. – P. 3–106.
48. Shaw M. International Law / M. Shaw. – 5th ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 1288 p.
49. Harris D. Cases and Materials on International Law / D. Harris. – 5th ed. – London : Sweet & Maxwell, 1998. – 1123 p.
50. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 75. – С. 378. – Ст. 2804.
51. Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов // Издание Организации Объединенных Наций, 2008. – 16 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_ru.pdf.
52. Peters A. International Dispute Settlement: A Network of Cooperational Duties / A. Peters // European Journal of International Law. – 2003. – Vol. 14. – № 1. – P. 1–34.
53. Wallace-Bruce N. The Settlement of International Disputes: The Contribution of Australia and New Zealand / N. Wallace-Bruce. – 1st ed. – Hague : Kluwer Law International, 1998. – 225 p.
54. Declaration on the Prevention and Removal of Disputes and Situations Which May Threaten International Peace and Security and on the Role of the United Nations in this Field : Resolution adopted by the General Assembly on 5 December 1988 A/RES/43/51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/43/a43r051.htm>.
55. Principles and guidelines for international negotiations : Resolution adopted by the General Assembly on 20 January 1999 A/RES/53/101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/762/25/PDF/N9976225.pdf?OpenElement>.
56. Final Act of the United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons : Convention relating to the Status of Refugees (with schedule) on 28 July 1951 // United Nations. Treaty Series. – 1954. – Vol. 189. – P. 137–221.
57. Convention on the rights of the child, adopted by the General Assembly of the United Nations on 20 November 1989 // United Nations. Treaty Series. – 1990. – Vol. 1577, 1-27531. – P. 3–177.
58. Convention on the Rights of Persons with Disabilities on 13 December 2006 // United Nations. Treaty Series. – 1990. – Vol. 2515. – P. 3–192.
59. Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, adopted by the General Assembly of the United Nations on 10 December 1984 // United Nations. Treaty Series. – 1987. – Vol. 1465, 1-24841. – P. 112–122.
60. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, opened for signature at New York on 7 March 1966 // United Nations. Treaty Series. – 1969. – Vol. 660. – P. 195–318.
61. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, adopted by the General Assembly of the United Nations on 18 December 1979 // United Nations. Treaty Series. – 1981. – Vol. 1249, 1-20378. – P. 13–142.
62. Тиунов О. Принцип соблюдения договоров в международном праве / О. Тиунов ; отв. ред. А. Москалев. – Пермь : Изд-во Пермского университета, 1976. – 149 с.

63. Vienna Convention on the law of treaties (with annex), concluded at Vienna on 23 May 1969 // United Nations. Treaty Series. – 1980. – Vol. 1155, 1-18232. – P. 331–512.
64. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations, done at Vienna on 21 March 1986. – New York : United Nations, 2005. – 39 p.
65. Yee S. Sovereign Equality of States and the Legitimacy of «Leader States» / S. Yee // Towards World Constitutionalism / ed. by R. Macdonald, D. Johnston. – Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 2005. – P. 737–772.
66. Ladavac N. Hans Kelsen (1881–1973). Biographical Note and Bibliography / N. Ladavac // European Journal of International Law. – 1998. – № 9. – P. 391–400.
67. Anand R. Sovereign Equality of States in International Law / R. Anand. – Gurgaon : Hope India Publications, 2008. – 220 p.
68. Nasu H. International Law on Peacekeeping: A Study of Article 40 of the UN Charter / H. Nasu. – Leiden : Brill, 2009. – 322 p.
69. Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty : Resolution adopted by the General Assembly 2131(XX) on 21 December 1965 A/RES/20/2131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/a20r2131.htm>.
70. The Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States : Resolution adopted by the General Assembly 36/103 on 9 December 1981 A/RES/36/103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r103.htm>.
71. Resolution 1373(2001), adopted by the Security Council at its 4385th meeting on 28 September 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement>.
72. Qerimi Q. Development in International Law: A Policy-Oriented Inquiry / Q. Qerimi. – Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 2012. – 303 p.
73. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml>.
74. International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism (with annex) on 9 December 1999 // United Nations. Treaty Series. – 2004. – Vol. 2178, 1-38349. – P. 197–292.
75. United Nations Convention against Transnational Organized Crime on 15 November 2000 // United Nations. Treaty Series. – 2007. – Vol. 2225, 1-39574. – P. 209–436.
76. Convention on biological diversity (with annexes), concluded at Rio de Janeiro on 5 June 1992 // United Nations. Treaty Series. – 1993. – Vol. 1760, 1-30619. – P. 79–308.
77. Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity. – Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2011. – 25 p.

Анотація

Зажорожній О. В. Поняття та нормативні вимоги основних принципів міжнародного права. – Стаття.

Розглянуто поняття та нормативні вимоги основних принципів міжнародного права, які становлять основу системи сучасного світового правопорядку. Визначено головні юридичні вимоги основних принципів міжнародного права як загальнообов'язаних норм особливо важливого значення, їх взаємозв'язок і вплив на стан сучасного міжнародного права.

Ключові слова: основний принцип міжнародного права, норма міжнародного права, загальні принципи права, нормативна вимога, зміст основного принципу міжнародного права.

Аннотация

Задорожний А. В. Понятие и нормативные требования основных принципов международного права. – Статья.

Рассмотрены понятия и нормативные требования основных принципов международного права, которые составляют основу системы современного мирового правопорядка. Определены главные юридические требования основных принципов международного права в качестве общепризнанных норм особо важного значения, установлена их взаимосвязь и влияние на состояние современного международного права.

Ключевые слова: основной принцип международного права, норма международного права, общие принципы права, нормативное требование, содержание основного принципа международного права.

Summary

Zadorozhnyi A. V. The notion and regulatory requirements of the basic principles of international law. – Article.

The article concentrates on the issue of definition and clarification of the regulatory requirements of the basic principles of international law, which form the basis of the system of modern world legal order. The major legal requirements of the basic principles of international law as a universally recognized norms of particular importance are defined, their correlation and impact on modern international law.

Key words: basic principle of international law, international law rules, general principles of law, regulatory requirements, content of the basic principle of international law.

УДК 34.028:342.56

О. Ю. Дрозд, Т. В. Хуторянська

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Серед базових демократичних цінностей чільне місце посідає захист прав, свобод та законних інтересів дитини. Кожна держава-учасниця ООН взяла на себе зобов'язання перед світовою спільнотою, запроваджуючи ефективні правові та економічні механізми їхньої реалізації. За таких умов національні публічні адміністрації в особі державних органів та органів місцевого самоврядування забезпечують дотримання міжнародних стандартів на державному та регіональному рівнях, підкоряються принципам верховенства права та законності у своїй повсякденній діяльності.

На сьогодні вироблено низку міжнародних нормативно-правових актів щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів дитини. Першим із документів у зазначеній сфері стала Женевська декларація прав дитини, ухвалена Генеральною Асамблеєю Ліги Націй у 1924 р. [1], у якій наголошувалося на необхідності забезпечення фізичного та психологічного благополуччя неповнолітніх осіб, не зважаючи на місце проживання, расу, мову, релігію тощо.

Вклад основного матеріалу. У доповіді Ради з прав людини Міжнародної моделі ООН «Заохочення та захист прав дітей» 2012 р. наголошено, що аналізований нормативно-правовий акт не був ідеальним документом ыз точки зору юридичної техніки: не визначено поняття дитини, принципи, з яких складається декларація, визначено не права дитини, а обов'язки держави. При цьому значення Женевської декларації прав дитини є суттєвим, оскільки саме вона започаткувала закріплення прав дітей у міжнародно-правових актах, на її принципах будуються чинні документи у сфері правової охорони дитинства [2].

Після ухвалення Загальної декларації прав людини в 1948 р. [3] та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права в 1966 р. [4], де в ст. 24 вказано, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі,